

Ed Jonker

Familiefeest in huize Tersopolos in Trebizonde, rond 1900
In: Anna Theophylaktou, *Zontanes Mnemes Pontoi*. Thessaloniki, 1992.

Herinnering en historische sensatie

Herinnering wordt opgebouwd rond sporen uit het verleden. Die zijn velerlei, te vinden in publieke en particuliere archieven, ze staan op schrift, zijn in steen uitgehouwen, in bouwwerken uitgedrukt, op doek gepenseeld of op film vastgelegd. Van die herinneringsdragers lijkt fotografie de meest directe, onmiddellijke toegang tot het verleden te geven. Foto's maken emoties los, wekken ontroering door de suggestie van directe nabijheid, die de vreemdheid en distantie van het verleden voor een moment overbruggen. Voor een dergelijk onberedeneerd, spontaan en momentaan gevoel van

directe lotsverbondenheid gebruiken historici in navolging van Johan Huizinga wel de term 'historische sensatie'.

Een dergelijke ontroering kan des te sterker worden in die gevallen waar de enige toegang tot het verleden bestaat uit foto's. Sommige geschiedenissen zijn alleen nog zichtbaar in foto-albums. Natuurlijk is er dan wel een iets ruimere herinnering aanwezig, iemand moet tenslotte die fotoboeken maken, maar tastbare *lieux de mémoire*, cultuuroederen, tradities: ze zijn verdwenen of ontoegankelijk geworden. Natuurlijk moet hier gewaakt worden voor valse sentimentaliteit. Er zijn ongetwijfeld tal van culturen verdwenen en tal van existenties geleefd zonder één spoor na te laten. Dan is een foto-album nog heel wat.

Niettemin is de reductie van historische tastbaarheid tot louter fotografische beelden een dramatisch gegeven. Een bekend en beladen voorbeeld van zo'n verdwenen cultuur is die van de Joden in Oost-Europa. De Shtetls zijn verdwenen, het Yiddisch een kunsttaal geworden. Natuurlijk, er zijn nog orthodoxe Joden in New York en Jeruzalem, compleet met achttiende-eeuwse kledij en theologie, maar hun positie is, alleen al in politiek opzicht, onherroepelijk anders dan daar en toen. Veel sterker geldt dat nog voor de geseculariseerde Joodse cultuur in bijvoorbeeld het Polen van het interbellum met eigen pers, vakbeweging (*Bund*) en literatuur. Die is helemaal weggevaagd.

Minder beladen met wereldhistorische tragiek is het verdwijnen van de cultuur van de Griekse bevolking in Pontus in de nadagen van het Ottomaanse Rijk. In de nasleep van de Eerste Wereldoorlog werden ook deze Grieken van de Zwarte Zee verdreven, als onderdeel van het proces dat we sociaal-wetenschappelijk kunnen omschrijven als homogenisering van de moderne natie-staat (Turkije onder Kemal Atatürk), of met meer engagement kunnen aanduiden als etnische zuivering. Natuurlijk gebeurde het over en weer (de Grieken deden het in Griekenland ook met de Turken) en was de genocide op de Armenen in 1915 van een andere orde van grootte, maar dat heeft het lot van de Grieken van Pontus niet verzacht.

De foto's op deze pagina's komen uit een vanuit Thessaloniki in 1992 gesponsorde publicatie en vormen onderdeel van een klein

herinneringsoffensief. Daarom wordt ook sterk de nadruk gelegd op de Griekse inwoners van Pontus. Wellicht wordt die identiteit achteraf enigszins overdreven. Zo opent het boek, na wat afbeeldingen van landschap en dorpen, natuurlijk met een sectie foto's van kerken, kloosters en priesters. Zéér Grieks-orthodox allemaal. Ook romantiserende afbeeldingen van personen in klederdracht figureren prominent. De foto's van Griekse vrijheidsstrijders, compleet met indrukwekkende patroonbanden, geweren en dolken lijken zo weggelopen uit de droomwereld van Byron. Waarschijnlijk werden ze toen al, rond 1900, in Pontus zelf beschouwd als achterhaalde folklore.

Wat me getroffen heeft, is een heel ander type foto. Portretten van geslaagde, moderne twintigste-eeuwse burgers. Huwelijksfoto's van burgerlijke echtparen, staatsieportretten van eindexamenklassen. Het hier afgebeelde Victoriaanse groot-huishouden, wie zal het plaatsen in Trebizonde? De keurig aangeklede dames en heren dragen Europese kleding, inclusief *queues* en vadermoordenaars. Een prachtig voorbeeld is een hier niet afgebeelde foto van een gezelschap dat in 1900 *croquet* speelt in een boomgaard in Pontus, Turkije. Het is de combinatie van enerzijds het ogenschijnlijk gewone, van het standaardbeeld van negentiende-eeuwse westerse burgerlijkheid met anderzijds het besef van het toch vreemd zijn, die ontroert.

Waar zijn deze inwoners van Pontus gebleven? In hun eigen kleine diaspora. Velen zijn naar Griekenland gegaan, waar ze niet altijd even welkom waren. Anderen naar Rusland, waar ze slachtoffer van Stalins deportatiebeleid zijn geworden. Weer anderen zijn meteen verder weg gemigreerd, zoals de ouders van mijn buurvrouw die direct naar Frankrijk gingen en daar geassimileerd zijn, op een restje geloof en taal na. Een verspreide gemeenschap, die geen wortels meer heeft. Mijn buurvrouw, van wie ik het genoemde foto-album geleend heb, is zelf laatst in Pontus 'terug' (tussen aanhalingstekens, want voor haar was de streek nieuw) geweest als toerist. Alles is weg of staat op instorten. Behalve wat oudere kerken, die uit toeristische overwegingen tot museum worden gemaakt, resten slechts foto's.